ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

Istorija / History
2014, t. 94, Nr. 2, p. 23–39 / Vol. 94, No. 2, pp. 23–39, 2014

LIETUVOS EDUKOLOGIJOS UNIVERSITETAS

Represijas išgyvenusių dvasininkų padėtis sovietinėje Lietuvoje

Regina Laukaitytė

Lietuvos istorijos institutas, XX a. istorijos skyrius,
Kražių g. 5, Vilnius, el. paštas regilauk@gmail.com

Anotacija. Straipsnyje tiriamos Lietuvos katalikų dvasininkų (taip pat dviejų vyskupų) sugrįžimo iš tremties bei įkalinimo vietų aplinkybės, sovietų valdžios pastangos reglamentuoti grįžusiųjų statusą, taip pat bažnytinės vadovybės galimybes pasinaudoti politiniu „atšilimu“, prasidėjusiu SSRS 1953 m. Tikslinamas režimo represuotų ir grįžusių dvasininkų skaičius, žuvusiųjų sąrašas.

Nors grįžimas iš lagerių buvo susijęs su daug vilčių kėlusia destalinizavimo epocha, aukščiausi Lietuvos valdžios pareigūnai, saugumas iš esmės nepakeitė savo požiūrio į Katalikų Bažnyčią. Iš lagerių grįžę kunigai buvo diskriminuojami, nusižengę sovietiniams įstatymams – vėl baudžiami, nors ir daug mažesnėmis bausmėmis. Lietuvos vyskupijų vadovų pastangos bent jau pasiekti, kad šios konfesijos padėtis būtų sulyginta su kitų SSRS religinių bendruomenių (kurios turėjo spaudą, vienuolynus ir pan.), sieta su politiniais įpareigojimais. Tad nors sunkiausi laikai Katalikų Bažnyčiai praėjo, savarankiška bažnytinė bei socialinė veikla ėmė keltis į pogrindį.

Esminiai žodžiai: *represuoti kunigai; sovietų valdžios konfesinė politika; destalinizacija; vyskupas Teofilius Matulionis.*

Abstract. The article addresses the circumstances of return of Lithuanian Catholic priests (including two bishops) from exile and imprisonment sites, the efforts of the Soviet government to regulate the status of returned individuals as well as the possibilities of the church leadership to take advantage of the political "thaw" which started in the USSR in 1953. It updates the number of priests who were repressed by the regime and returned from it as well as the list of victims.

Even though the comeback from prison camps was related to the promising era of de-Stalinization, the high-ranking officers of the Lithuanian government and the security did not essentially change their approach towards the Catholic Church. Having returned from prison camps, priests were discriminated while those disobeying the Soviet laws were repeatedly punished, though the punishment was considerably milder. Efforts made by the leaders of

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

Lithuanian dioceses to achieve that the situation of this confession would be equalled to other USSR religious communities (which had their press, monasteries, etc.) were associated with political commitments. Hence, even though the hardest times to the Catholic Church were over, independent church and social activities started moving to the underground.

Key words: *repressed priests; confessional policy of the Soviet government; de-Stalinization; bishop Teofilius Matulionis.*

Įvadas

Vienas pirmųjų ir svarbiausių destalinizacijos, prasidėjusios po diktatoriaus mirties 1953 m., požymių buvo lagerių ir tremties vietų SSRS šiaurėje ir rytuose tuštėjimas, kelių milijonų represijas išgyvenusiųjų grįžimas į gimtuosius kraštus. Dešimtys tūkstančių vakarykščių „nusikaltėlių“, ne teismo, o dažniausiai Ypatingojo pasitarimo prie SSRS vidaus reikalų ministro nuosprendžiais nubaustų trafaretinėmis 10 ir 25 metų pataisos darbų lageriuose bausmėmis, ėmė grįžti ir į Lietuvą. Jie turėjo pradėti naują gyvenimą pastebimai įsitvirtinusio sovietinio režimo sąlygomis. Režimo statytiniai, dar neseniai organizavę represijas, anaiptol nelaukė tokio masinio „svetimų elementų“ grįžimo, jau nekalbant apie žmonių reabilitavimą.

Šio darbo tikslas – ištirti Lietuvos katalikų kunigų (taip pat dviejų vyskupų) sugrįžimo iš tremties bei įkalinimo vietų aplinkybes, valdžios pastangas reglamentuoti grįžusiųjų statusą, taip pat bažnytinės vadovybės galimybes pasinaudoti politiniu „atšilimu“. Pamėginsime patikslinti režimo represuotų dvasininkų skaičių, taip pat priminti pavardės tų, kurie neišgyveno. Šie klausimai istoriografijoje plačiau neanalizuoti. Tiesa, istorikas Arūnas Streikus yra pastebėjęs, kad lageriuose užgrūdinti dvasininkai suteikė Bažnyčios gyvenimui gyvybingumo impulsą, bet plačiau aptarė vien vyskupo Teofiliaus Matulionio veiklą [22, 179–184]. Vargu ar tokį teiginį pavyktų pagrįsti kitais pavyzdžiais, mat tiek pastarojo, tiek kitų dvasininkų mėginimus elgtis savarankiškiau greitai nutraukė naujos represijos, ir po 1956-ųjų Lietuvos valdžia atkakliai priešinosi „atšilimo“ tendencijoms bažnytinės politikos srityje. Grįžusių politinių kalinių ir tremtinių integravimosi į Lietuvos SSR gyvenimą problematika Lietuvos istoriografijoje analizuota kol kas gana siaurai, tačiau paskelbti svarbiausi statistiniai duomenys, išryškinti sunkumai, su kuriais susidūrė grįžusieji įsidarbindami, KGB priežiūra, lenkų ir žydų pastangos apleisti SSRS ir, kaip pastebėjo istorikė Vitalija Stravinskienė, žmonių trauminės patirtys [11, 414–418; 4; 21]. Tad šis tyrimas leistų gilintis į kitus postalininės istorijos klausimus, susijusius su politinio „atšilimo“ problemomis, destalinizacijos eiga bei mastu Lietuvos SSR.

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

Sąjunginės valdžios politinė linija

Režimo bažnytinės politikos vykdomasis organas buvo Religinių kultų reikalų taryba prie SSRS Ministrų Tarybos (toliau – RKRT), kurios vienas skyrių kuravo, be kitų, ir Katalikų Bažnyčios administravimą. Prie atskirų respublikų Ministrų Tarybų dirbo jos įgaliotiniai. Po Stalino mirties 1953 m. kovą RKRT laikėsi laukimo taktikos, tačiau negavusi aiškesnių aukštesnės vadovybės direktyvų ėmė orientuotis į režimo „atšilimo" pokyčius ir liberaliau traktuoti tikinčiųjų poreikius [30, 188–205]. Sąjunginė RKRT dar 1953 m. buvo apsisprendusi dėl būtinybės įregistruoti (t.y. leisti eiti dvasines pareigas) bausmę už antisovietinę veiklą atlikusius dvasininkus, net jei jų pilietinių teisių pažeidimo terminas nesibaigęs [30, 198]. Tačiau respublikų, kuriose gyveno daug katalikų, valdžia akivaizdžiai atsiliko nuo Maskvoje prasidėjusių procesų – 1954 m. Baltarusijoje buvo įregistruota 214 bažnyčių ir tik 75 kunigai, Ukrainoje – 168 bažnyčios ir 55 kunigai [44]. Baltarusijos katalikai užplūsdavo Lietuvos bažnyčias, pvz., vyskupui teikiant sutvirtinimo sakramentą, į Adutiškį, Šalčininkus, Liškiavą 1955 m. jų atvažiavo po 2000–4500, o iš lagerių grįžę tos šalies kunigai prašėsi įregistruojami Lietuvoje, nes Baltarusijos SSR nebuvo registruojami ir eiti dvasinių pareigų negalėjo [47].

Tiesiogiai prie represuotų dvasininkų padėties klausimo sąjunginė RKRT vėl grįžo po Stalino asmens kulto pasmerkimo, 1956 m. rugpjūčio 25 d. priimdama visų respublikų įgaliotinius įpareigojančius nutarimus. Tarybos duomenimis, dauguma iš lagerių grįžusių dvasininkų elgėsi „lojaliai", vis dėlto kai kurie nepaisė įstatymų, kūrė „visokias tikinčiųjų grupes", ypač aktyvūs buvo penkiasdešimtininkų, evangelikų baptistų, katalikų ir judėjų dvasininkai. Taryba paragino savo įgaliotinius nutraukti aktyvią grįžusių iš įkalinimo vietų dvasininkų ir bažnytinio aktyvo narių veiklą. Iš pirmo žvilgsnio, jos „rekomenduotos priemonės" buvo gana nuosaikios: dvasininkai, iškviesti į rajonų vykdomuosius komitetus pas įgaliotinį, turėjo būti viso labo įspėjami. Vis dėlto įgaliotiniai buvo įpareigoti sistemingai stebėti minėtų asmenų religinę veiklą, apie ją informuoti vadovaujančius sovietinius ir partinius darbuotojus, dėl įstatymų pažeidimo – kreiptis į prokuratūrą [56]. Pastaroji galimybė atvėrė kelią naujoms, nors ir daug mažesnio masto, represijoms.

Lietuvos SSR valdžios ir saugumo požiūris į grįžusius dvasininkus

Lietuvos katalikų dvasininkų persekiojimas prasidėjo su pirmąja sovietų okupacija 1940 m. ir baigėsi tik devintame dešimtmetyje (paskutiniai du dvasinio luomo politiniai kaliniai – Sigitas Tamkevičius SJ ir Alfonsas Svarinskas – iš lagerių grįžo tik 1988 m.). Stalininio režimo metais įkalinimą ir tremtį išgyvenę dvasininkai grįžo į tų pačių asmenų valdomą Lietuvą: nei komunistinėje vadovybėje, nei saugume esminių pokyčių nebuvo

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

įvykę. Religinių kultų reikalų tarybai prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos tebevadovavo įgaliotinis Bronius Pušinis, visais būdais skatinęs susidorojimą su nelojaliais dvasininkais, 1948–1949 m. įstengęs radikaliai pakeisti Katalikų Bažnyčios struktūrą ir deformuoti kanoninį valdymą (jo pastangomis buvo sujungtos vyskupijos, likviduoti visi katalikų vienuolynai, operatyviai įgyvendinta bažnyčių ir kulto tarnautojų registracijos kampanija, leidusi visiškai kontroliuoti kunigų paskyrimus į pareigas, ir kt.).

LKP vadovybė buvo patenkinta B. Pušinio darbo rezultatais, todėl neprieštaravo ir jo metodams (kunigų terorizavimui perkeliant juos į kitas parapijas, nacionalizuojant būstus, masiškai uždarinėjant miestuose veikusias bažnyčias ir t.t.). Sąjunginės RKRT vadovybei sunkiai sekėsi suvaldyti B. Pušinio iniciatyvas, apie kurias dažnai sužinodavo *post factum*, bet jos nuolatinės pastangos paskirti kitą įgaliotinį visada atsimušdavo į LKP CK užnugarį – B. Pušinis paliko pareigas tik 1957 m., sulaukęs beveik 70-ties.

Su režimo represuotais kunigais RKRT įgaliotinis susidūrė dar 5-ajame dešimtmetyje, kai ėmė grįžti pagal pirmuosius nuosprendžius (paprastai 5–7 metų trukmės) pokariu nubausti kunigai, taip pat 1940–1941 m. represijų aukos. Iš pastarųjų bene pirmasis 1944 m. rugpjūtį į Lietuvą grįžo buvęs Vyžuonų klebonas Aleksandras Mileika, tais metais sugrįžo ir buvęs politinis veikėjas Juozas Vailokaitis. 1944–1970 m. iš lagerių bei kalėjimų, tremties vietų grįžo bent 288 represuoti kunigai, iš jų destalinizavimo laikotarpiu (1953–1961 m.) – 261 [64] (žr. 1 lentelę).

Maždaug 52 katalikų dvasininkai (47 lietuviai ir keletas lenkų, žinomas Vilniaus baltarusių visuomenės veikėjas kunigas Adomas Stankevičius) iš kalėjimų ir tremties vietų negrįžo, tarp jų septyni suimti 1941 m., taip pat 1946 m. Vilniuje sušaudytas vyskupas Vincentas Borisevičius ir 1953 m. Vladimiro kalėjime miręs arkivyskupas Mečislovas Reinys (žr. 3 lentelę).

Sovietinių institucijų dokumentuose aptinkami statistiniai duomenys apie represuotus ir grįžusius dvasininkus nesutampa: Lietuvos SSR MVD duomenimis, 1944–1953 m. buvo nuteisti 362 katalikų kunigai (žr. 2 lentelę), tačiau grįžusiųjų (net su nuteistais vėliau) ir žuvusiųjų skaičius – maždaug 340. Skirtumas paaiškintinas tuo, kad į grįžusiųjų sąrašus nepateko represuoti Vilniaus arkivyskupijos lenkų tautybės kunigai [plg.: 62, 1–26], suimti Lietuvos teritorijoje, bet iš lagerių išvykę į Lenkiją, Baltarusiją arba mirę SSRS gilumoje. Tikslesnis jų skaičius nežinomas, ypač daug Vilniaus arkivyskupijos lenkų tautybės kunigų buvo suimti ir represuoti Baltarusijos SSR teritorijoje [žr.: 5; 19].

1 lentelė. **1944–1970 m. iš lagerių bei kalėjimų grįžę katalikų dvasininkai**

1944	1945	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1964	1966	1967	1969	1970	Iš viso
2	2	2	1	9	2	6	35	49	127	21	8	11	3	1	3	1	2	1	1	1	288

Lentelė sudaryta pagal įgaliotinio Justo Rugieniaus 1958 m. I pusmečio ir 1961 m. slaptų informacinių ataskaitų duomenis [63; 64] ir kt.

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

2 lentelė. **1944–1953 m. represuoti kunigai**

1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	Iš viso
5	58	57	41	22	91	60	17	6	5	362

Lentelė sudaryta pagal visiškai slaptą LSSR vidaus reikalų ministro pulkininko Leonardo Martavičiaus 1953 m. gegužės 9 d. pažymą „Apie antisovietinę nacionalistinę katalikų dvasininkų veiklą Lietuvos SSR“, Vytauto Tininio paskelbtą dokumentų rinkinyje [24, 391–392].

3 lentelė. **Sušaudyti, lageriuose ir kalėjimuose žuvę dvasininkai, suimti Lietuvos SSR teritorijoje**

1942	1943	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	Mirties metai nežinomi
Kražių vikaras Rimkus Stasys (suimtas 1941) Buvęs Palūšės klebonas Prunskis Petras (suimtas 1941)	Politikos veikėjas Tamošaitis Izidorius (suimtas 1941)	Mažonas Vladislovas MIC mirė Butyrkų kalėjime (suimtas 1941) Eišiškių vikaras Tapper Mikołaj, sušaudytas Vilniuje	Vilniuje sušaudytas Telšių vyskupas Borisevičius Vincentas Vilniuje sušaudytas Viešvėnų klebonas Gustaitis Pranas Kirdeikių klebonas Liutkus Petras Palomenės klebonas Rakickas Juozapas MIC	Lišk iavos klebonas Grablikas Povilas	Akmenės altarista Balčiūnas Vladas	Gegužinės klebonas Rudžionis Steponas Krivonių klebonas Staševičius Adolfas Ilguvos altarista Vyšniauskas Juozapas Baltarusių veikėjas Stankiewicz Adam	Čedasų klebonas Čiplys Kazimieras Varsėdžių klebonas Janauskas Jonas Žilinų klebonas Linartas Donatas, mirė Pravieniškių lageryje Šunskų rezidentas Šeškevičius Vincas Vilniaus katedroje dirbęs Kisiel Władysław	Valkininkų vikaras Bardišauskas Juozas Velykių klebonas Beinaravičius Boleslovas Ladijų klebonas Čepulis Bernardas Sintautų klebonas Damijonaitis Jonas Rageliuose dirbęs Riauba Antanas Pavilnio klebonas Pereświet–Sołtan Lucjan Vilniaus Visų šventųjų parapijoje dirbęs Sperski Bolesław	**Lioliuose suimtas Gerulis Jonas** Betygalos klebonas Janulaitis Pranas, miręs Vladimiro kalėjime Veprių klebonas Jurkus Klemensas **Telšių seminarijos prof. Kruša Antanas** Buvęs Seimo narys Laukaitis Juozas, miręs Vladimiro kalėjime	Arkivyskupas Reinys Mečislovas Vladimiro kalėjime Andruška Benediktas SJ Upynos klebonas Kalvaitis Jonas **Viešintų klebonas Liepa Petras** Buvęs ministras pirmininkas Mironas Vladas, miręs Vladimiro kalėjime Žem. Panemunės klebonas Pusdešris Klemensas	Profesorius Kemėšis Fabijonas Kontaučių klebonas Kružikas Jonas Veisiejų klebonas Krūvelis Martynas **Veivirženuose suimtas Olšauskas Kazimieras (žuvo grįždamas)**	**Žemaičių Kalvarijos klebonas Staškevičius Jonas Darbėnų altarista Urbonavičius Justinas** Skrebotiškio klebonas Žakevičius Antanas	Lyduokių klebonas Burneika Jonas	Dapšionių kuratas Barkauskas Leonardas suimtas 1950 dingo be žinios Kernavės klebonas Baužys Zenonas Panevėžyje dirbęs Didžiokas Vladas (suimtas 1941) Dirvelė Augustinas OFM (suimtas 1941; mirė 1948?) Kiaunorių kuratas Jasienskis Paulius Kelmės vikaras Kostrickas Juozas (suimtas 1941)

Lentelė sudaryta remiantis baudžiamųjų bylų ir istorinėje literatūroje skelbtais duomenimis [3; 9; 13; 14; 16, 204–220; 20; 26; 27]. Reikia pastebėti, kad istorinėje literatūroje pateikti duomenys nėra tikslūs, į publikuotus represijų aukų sąrašus pateko ir jas išgyvenę ar net nebausti dvasininkai.

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

Iki 1953, ypač 1951 metų, kunigai buvo masiškai represuojami, grįždavo tik pavieniai, o 1954–1959 m. vyko atvirkštinis procesas. Įgaliotinis B. Pušinis, kaip jau minėta, aktyviai prisidėjęs prie katalikų dvasininkų persekiojimo ir didžiausių represijų eskalavimo 1948–1953 m., buvo nepatenkintas, kad vyskupijų vadovai išduodavo grįžusiems kunigams paskyrimus į buvusias pareigas. „Ir dar gąsdinama, [kad] nebūsią registruojami grįžtą iš Rytų kunigai! Vieni amnestuoja, kiti grįžtantiems grasina!...?“ [41],– rašė vyskupas Kazimieras Paltarokas 1954 m. vasarą, kai keleriopai išaugo grįžtančiųjų skaičius.

Įgaliotinis buvo pasirengęs kontroliuoti paskyrimus ir tam sukūręs reikiamą mechanizmą. Dar 1949 m. sausį, didžiausių antibažnytinių represijų metu, B. Pušinis buvo davęs nurodymą milicijos valdybai be jo raštiško sutikimo neregistruoti į gyvenamąją vietą jokio kunigo [35]. Tiesa, sąjunginė Taryba, apie tokią savo įgaliotinio įvestą tvarką sužinojusi po poros metų, 1951 m. liepą pareikalavo minėtą nurodymą atšaukti. B. Pušinis buvo priverstas paklusti [36; 37], bet kunigų paskyrimą į parapijas ir toliau laikė svarbia savo kompetencijos dalimi– kontroliavo situaciją išduodamas registracijos pažymas. Grįžusius kunigus jis paprastai įregistruodavo kaip nuošalių parapijų altaristas, išlaikytinius, neturinčius bažnytinių pareigų parapijoje. Tokiais paskyrimais siekta išskirstyti represuotuosius po atokias provincijos parapijas ir taip apriboti jų ryšius, kontaktus su kitais dvasininkais, palengvinti stebėjimą.

Visų grįžusiųjų gyvenimą labiausiai apsunkino nuosavybės teisių į turėtą turtą praradimas. Žmonės neturėjo, kur įregistruoti gyvenamąją vietą, ir dėl to negalėjo įsidarbinti. Dvasininkų padėtis buvo geresnė – jais rūpinosi bažnytinė vadovybė, tačiau ir jie susidūrė su problemomis, nes prarado iki suėmimo turėtą nuosavybę, vertingesnius asmeninius daiktus. Suimant kunigus dažnai būdavo pasisavinami ne tik asmeniniai jų daiktai, bet ir parapijų pinigai, turtas. Daugelis prarado dienoraščius ar svarbius teologinius, paskaitų užrašus, knygas. 1948 m. klebonijos ir špitolės, kuriose anksčiau gyvendavo zakristijonai, varpininkai, buvo nacionalizuotos, todėl kunigams trūko gyvenamojo ploto, be to, buvo uždaryta ir daug bažnyčių. Kai kurie sugrįžusieji mėgino atgauti neteisėtai konfiskuotą nuosavybę, siekė kompensacijos už išvogtas vertybes. Palyginus su nukentėjusiųjų skaičiumi, tokių kunigų buvo tik vienetai, atgauti kompensaciją pavyko vos vienam kitam.

Sovietų režimas iš esmės žengė tik vieną žingsnį – masiškai peržiūrėtos bylos ir paleisti lagerių kaliniai bei tremtiniai. Daugeliu atvejų griežti nuosprendžiai būdavo sumažinami iki faktiškai bausmės atlikimo vietose praleisto laiko. Tačiau niekas nesiėmė vykdyti tokio pat masto reabilitacijos, neatkūrė žmonių turtinių teisių ir nelikvidavo teistumo pasekmių.

Kaip ir skiriant baudžiamuosius nuosprendžius (už tą patį „tėvynės išdavimą“ Ypatingasis pasitarimas skyrė ir 10, ir 25 metų pataisos darbų lageriuose bausmes), sprendimai paleisti priklausė nuo individualaus baudžiamąją bylą peržiūrėjusių asmenų požiūrio. Paleidimo sąlygos gausybėje SSRS lagerių buvo skirtingos, kai kuriems kunigams netgi buvo panaikintas teistumas. Kitiems neleista grįžti namo – iš lagerių jie pateko į specialiąsias gyvenvietes, t. y. tremties vietas, arba buvo apgyvendinti invalidų namuose (pvz.,

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

Steponas Pelešynas 1956 m. rugpjūtį buvo paleistas iš įkalinimo viename Vorkutos lagerių panaikinant teistumą, tačiau iki 1957m. kovo išbuvo tremtyje Tomsko sr. [66]; Viktoras Šauklys MIC atlikęs 7 m. bausmę Vladimiro kalėjime neribotam laikui buvo išsiųstas į tremtį Komijos ASSR, tik po skundų 1956 m. paleistas [45]). „Nebuvo nieko tikra: ar leis mane į Lietuvą, ar vėl į Sibirą...“ [17, 321], – prisiminė kunigas Petras Rauda paleidimo iš lagerio aplinkybes, mat žinojo, kad kai kurie po išlaisvinimo vėl suimti turėjo atlikti visą bausmės terminą. Antai kunigas Mykolas Algirdas Dobrovolskis OFM Cap paleistas grįžo iš Vorkutos, tačiau po pusės metų, 1957 m. vasarį, SSRS AT nutarimu vėl suimtas kaip privaląs atlikti bausmę „už sunkius nusikaltimus“ [58]; tais metais iš Švenčionių į lagerį grąžintas kunigas Kazimieras Vasiliauskas [23, 196]; atrodo, panašus buvo ir kunigo Jono Balčiūno likimas [17, 364]. Kai kuriems kunigams neleista apsigyventi Lietuvoje. Tokių dvasininkų nebuvo daug ir sunku pasakyti, kuo motyvuojant būtent jiems taikytas toks draudimas. Jie dažniausiai apsigyvendavo ir įsidarbindavo Latvijoje (keletą mėnesių Jelgavoje – Albertas Perminas, iki 1967 m. – Kazimieras Vasiliauskas, iki 1970 m. – Antanas Mitrikas).

Kai kurie į Lietuvą grįžę dvasininkai mėgino pasiekti, kad būtų peržiūrėtos jų bylos, kaltino tardytojus taikius fizines bausmes ir kankinimus, reikalavo reabilitacijos. Vienam kitam tai pavyko, pvz., 1956 m. buvo reabilituotas Kazačiznos klebonas Kazimieras Pukėnas, Ypatingojo pasitarimo sprendimu nubaustas 10 m. bausme „už tėvynės išdavimą“ po to, kai LSSR NKVD kariuomenės karo tribunolo teismo net dukart buvo išteisintas [51]. Nors subliuško „sunkūs“ kaltinimai, grįžo 25 metų bausmėmis bausti kunigai, saugumas nebuvo pasirengęs peržiūrėti bylų ir abejoti represijų pagrįstumu. Atvirkščiai, dvasininkų grįžimas paskatino KGB aktyvumą. Rajonų periodikoje pasirodė „liaudies priešus“ demaskuojantys straipsniai, kurių autoriams saugumas parūpindavo duomenų iš kunigų baudžiamųjų bylų. Beveik visi kunigai atsiminimuose mini, kad grįžus juos bandyta užverbuoti ir įbauginti, pademonstruoti, jog yra stebimi. Tam buvo gauti centrinės valdžios nurodymai: 1956 m. pradžioje Vilniuje apsilankiusi sąjunginio KGB komisija nurodė vietos valdžiai gausinti agentų eiles ir stebėti „priešiškai nusiteikusius“ kunigus, vienuolius, toliau dėtos pastangos demaskuoti „organizuotą antisovietinę reakcinių dvasininkų veiklą“. Tų metų liepos mėn. vien Kaune su dvasininkais dirbo 24 KGB agentai (iš jų 8 kunigai ir 4 klierikai; net 6 agentai buvo užverbuoti tų metų pirmąjį pusmetį, darbui su agentūra mieste buvo įsigyti du konspiraciniai butai) [53]. Tačiau ir be naujų pajėgų agentūros darbas buvo pakankamai organizuotas: kiekvieną kunigą net atokiausiose parapijose stebėjo bent vienas du agentai ar informatoriai, į kurių akiratį iš karto pateko ir iš lagerių grįžę bei altaristomis paskirti dvasininkai.

Kai kurie grįžę kunigai jautė „atšilimą“ ir ėmė katekizuoti vaikus, drąsiau protestavo dėl Bažnyčios diskriminavimo (draudimo skambinti varpais, kalėdoti, tyčinio elektros išjungimo pamaldų metu), be išankstinių vietos valdžios leidimų lankydavosi kaimyninių parapijų bažnytinėse iškilmėse ir pan. Pagausėjo skundų dėl bažnyčių uždarymo ir reikalavimų leisti jas remontuoti ar pastatyti naujas, dėl neteisėtai nusavintų špitolių ir kitų

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

bažnytinių pastatų grąžinimo, religinės literatūros spausdinimo, mokesčių [59]. „Reikia pažymėti, kad antisovietiškai nusiteikusi dvasininkijos dalis SSKP CK Nutarimą „Dėl ateistinės propagandos vedimo tarp gyventojų klaidų“ [1954 11 10 – R. L.] ir ypač dvasininkų išlaisvinimą iš įkalinimo vietų laiko Tarybų valdžios kapituliacija prieš religininkus, kuri yra Vakarų valstybių spaudimo SSRS rezultatas“ [59],– apgailestavo įgaliotinis.

Iš tiesų režimas nekapituliavo ir represijos prieš dvasininkus nesiliovė (kaip ir visoje SSRS – už politinius „nusikaltimus“ 1957 m. buvo nubausta daugiausiai žmonių per visus N. Chruščiovo valdymo metus [31, 175]). Jau ne Ypatingojo pasitarimo, bet teismų nuosprendžiais jie tebebuvo siunčiami į lagerius. Antai 1957 m. buvo suimti ir 2–10 metų bausmėmis nuteisti 9 kunigai [61, 61]. Kai kurie dvasininkai į lagerius pateko antrą kartą: 1957 m. suimti ir už „antisovietinę veiklą“ vėl nuteisti kunigai P. Rauda (8 metų bausme) ir Algirdas Mocius (10 metų), 1958 m. nuteisti Stasys Kiškis (4 metų) ir Pranas Adomaitis MIC (10 metų bausme kaip „pavojingas recidyvistas“ už pamaldų organizavimą Kazachstane), Aleksandras Markevičius SJ – 8 metų, A. Svarinskas – 7 metų bausme; už patarnavimą katalikams Krasnojarske 1959 m. į lagerius dviem metams vėl pateko kunigas Marijonas Petkevičius.

Kaip ironizavo kunigas S. Kiškis, „lyginant su Stalino normomis, tai buvo jau nebe vaikiška, bet kūdikiška bausmė!“ [10, 128–129]. Be to, ir gyvenimas lageriuose buvo labai pasikeitęs – nuteistieji gyveno žmoniškesnėmis sąlygomis, turėdavo laisvadienių, teisę susirašinėti, gaudavo siuntinių net iš užsienio (pvz., su JAV išeivių išleistomis knygomis – vien už panašios literatūros laikymą Stalino laikais žmonės buvo išsiųsti į lagerius) [7, 141, 143; 10, 128–129; 17, 360; 23, 74].

Nuo 7–ojo dešimtmečio pradžios į lagerius patekdavo tik pavieniai kunigai, labai sutrumpėjo bausmių terminai. Už darbą su jaunimu, katekizavimą suimti kunigai paprastai būdavo baudžiami 1–3 metų bausmėmis, kurias atlikdavo Lietuvos kalėjimuose arba pataisos darbų kolonijose (antai Klaipėdos bažnyčios statytojai Liudvikas Povilonis MIC ir Bronislovas Burneikis, 1962 m. nuteisti 8 ir 4 m. laisvės atėmimu „už valiutinių operacijų pažeidimus“, bausmę atliko Pravieniškėse, L. Povilonis po 4 m. amnestuotas; 1970 m. rudenį trečią kartą suimtas kunigas Antanas Šeškevičius SJ už vaikų katekizavimą buvo nuteistas vienerių metų bausme, kurią atliko Alytuje; Girkalnio klebonas Prosperas Bubnys 1971–1972 m. tokią pat bausmę atliko Marijampolės kalėjime). Tačiau paskutiniai Lietuvos dvasininkai – politiniai kaliniai – 9-ajame dešimtmetyje vėl buvo išsiųsti į lagerius (tai buvo slaptas dvasines studijas baigęs ir nelegaliai įšventintas kunigas Jonas Kastytis Matulionis SJ, 1985 m. nuteistas 3 m. kalėti griežto režimo lageryje už Vėlinių procesijos organizavimą, bausmę atliko Smolensko ir Čitos lageriuose, 1987 m. reabilituotas; minėti S. Tamkevičius SJ ir A. Svarinskas 1983 m. buvo nuteisti: pirmasis 6 m. kalėti ir 4 m. tremties, antrasis 7 m. griežto režimo lagerio ir 3 m. tremties už „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ leidimą, veiklą Tikinčiųjų teisių gynimo katalikų komitete).

7–ajame dešimtmetyje apribojus laisvės atėmimo bausmes, imta ypač aktyviai naudotis dvasininkų registracijos sistemos teikiamomis galimybėmis: už pamokslų pasakymą kito-

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

se parapijose, vaikų katekizavimą kunigai netekdavo registracijos pažymų, t.y. negalėdavo eiti dvasinių pareigų ir buvo priversti kur nors įsidarbinti. Tokių „priemonių" taikymo mastą liudija įgaliotinio statistika: 1962 m. sausį Lietuvoje buvo 21 neregistruotas kunigas [64]. Kaip ir pokario metais, kai iš miestų parapijų B. Pušinis šalino nepageidaujamus kunigus, naujasis įgaliotinis taip pat aktyviai manipuliavo paskyrimais į parapijas. Jo ir vietos valdžios bei saugumiečių pastangomis šia „priemone" naudotasi visu sovietmečiu, pvz., 1966 m. įgaliotinio iniciatyva buvo perkelta 13 kunigų [65].

Bažnyčios pozicija

Iš lagerių grįžtantys kunigai neberado senosios bažnytinės valdžios. Buvo sušaudytas Telšių vyskupas Vincentas Borisevičius, Vladimiro kalėjime mirė Vilniaus arkivyskupas Mečislovas Reinys, 1946 m. buvo ištremti Telšių ir Kaišiadorių vyskupai Pranciškus Ramanauskas ir Teofilius Matulionis; 1949 m. buvo nušalinti ir represuoti ordinarų paskirti Telšių, Kaišiadorių, Vilkaviškio ir Vilniaus vyskupijų valdytojai. Po šių represijų bangos buvo sudaryta režimui labiau priimtina bažnytinė vadovybė. Net tris vyskupijas – Kauno, Vilkaviškio ir Kaišiadorių – nuo 1948 m. valdė kanauninkas Juozapas Stankevičius, dvi – Vilniaus ir Panevėžio – vyskupas K. Paltarokas. Tik Telšių vyskupijos statusas nebuvo radikaliai pasikeitęs, bet ir ją valdė ne ordinaras, o apaštalinis administratorius Petras Maželis, 1955 m. tapęs vyskupu.

Kaip naujieji bažnytinės valdžios atstovai žiūrėjo į represuotus kunigus, kaip sutiko juos grįžusius? Grįžę asmenys valdžios akyse buvo režimo priešai, todėl artimesni ryšiai su jais, materialinė pagalba galėjo būti neparankūs. Stalinizmo metais agentūrinė informacija apie pagalbą įkalintiems bei tremtiniams – susirašinėjimą, pinigų rinkliavas ar siuntinius – tapdavo rimtu įkalčiu kunigų bylose (antai tokie ryšiai, pagalba buvo įtraukta į kaltinamąjį aktą Linkuvos klebono Jurgio Danio, Paežerių klebono Jeronimo Valaičio, Rudaminos klebono Teofiliaus Buroko baudžiamosiose bylose [32; 33; 34]). Nepaisant represijų pavojaus, dažnas kunigas morališkai ir materialiai rėmė ištremtuosius, tarp jų ir pažįstamus dvasininkus, seminarijos bendramokslius.

Režimui „atšilus" tokia pagalba buvo toleruojama, todėl kunigai ir jų siųsti asmenys, vienuolės lankydavo lageriuose ir kalėjimuose esančius kunigus bei vyskupus, nuveždavo jiems vaistų, maisto, drabužių, aprūpindavo bažnytinių apeigų reikmenimis [6, 138; 8, 76–122; 54]. Kai kurie kunigai net iš sakyklos paragindavo remti lageriuose, tremtyje esančius žmones [55]. Parama represuotiems kunigams rūpinosi ir bažnytinė valdžia: vyskupas K. Paltarokas ragino dekanus siųsti šiems siuntinius, kanauninkas J. Stankevičius pats siuntė maisto [7, 182; 29, 322]. Tad nors nebuvo organizuotas koks nors fondas ar savitarpio pagalba (koks, pvz., veikė Vilniaus arkivyskupijoje karo metais, organizavęs rinkliavas vokiečių koncentracijos stovyklose buvusiems kunigams), lageriuose izoliuoti dvasininkai jautė savo luomo solidarumą ir globą. Parapijų kunigus siuntiniais rėmė ir

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

parapijiečiai: „Kad ne ramygaliečių meilė man, gal gyvas nebūčiau iš lagerių sugrįžęs“ [7, 129], – rašė atsiminimuose kunigas Antanas Juška.

Prasidėjus masinei amnestijai, greitesniu dvasininkų išlaisvinimu dažniausiai rūpinosi jų šeimos nariai, artimi giminaičiai. Savo laiškuose aukščiausioms SSRS instancijoms jie paprastai įrodinėdavo, kad kunigai buvo nubausti nepagrįstai ir garantuodavo rūpintis jais sugrįžusiais, motinos prašydavo išleisti sūnus, kurie galėtų senatvėje jomis pasirūpinti. Buvo atvejų, kai išlaisvinti kunigus prašė parapijiečiai (antai 82 Patilčių parapijiečiai pasirašė prašymą išlaisvinti kunigą Albiną Krūvelį, 24 Pašilės parapijiečiai – jų kleboną Vaclovą Stirbį, 28 Kulvos gyventojai – kunigą Juozą Razmantą [6, 138, 272; 39; 46; 48]).

Vyskupijų vadovai padėdavo grįžusiems kunigams: leisdavo jiems kurį laiką pailsėti, pasigydyti, paremdavo pinigais ir mišių stipendijomis [2, 209; 10, 109; 29, 322]. „Mes kiekvieną sugrįžusį sušelpiame, kad galėtų įsikurti“ [17, 330], – citavo savo atsiminimuose kanauninką J. Stankevičių kunigas P. Rauda. Gavęs iš vyskupijos valdytojo 2 tūkst. rublių ir laikiną komandiruotę, jis (Panevėžio vyskupijos kunigas) tris mėnesius gyveno Vilijampolės klebonijoje besigydydamas ir talkindamas klebonui, tik pamokslai, anot jo, „buvo nubraukti“ [17, 332].

Paskyrimas į parapijas užtikrino grįžusiems kunigams pragyvenimą, pastogę. Reikiamos paramos sulaukdavo ir sveikatos lageriuose netekę kunigai. Tokių buvo nemažai, ypač vyresnio amžiaus. Buvo ir morališkai palūžusių, nepagydomų ligonių, kai kuriems likimas lėmė grįžus tik numirti (kaip minėtam A. Mileikai, Stasiui Rimkevičiui SJ).

Bažnyčios vadovai nekėlė globalaus nepagrįstų represijų klausimo, turėjo nusileisti valdžios spaudimui ir skirti grįžusius kunigus į provincijos parapijas altaristomis. Kaip minėta, kunigų paskyrimus visiškai kontroliavo RKRT įgaliotinis. Vyskupijų vadovų mėginimai apeiti nusistovėjusią rutiną baigėsi nesėkme. Pvz., Kauno arkivyskupijos valdytojas J. Stankevičius mėgino įdarbinti kunigus išrašydamas jiems laikinas komandiruotes (iš tremties grįžęs Vincas Algirdas Pranckietis, neturėjęs leidimo gyventi Lietuvos SSR, valdytojo pakviestas apsistojo Kaune ir tapo neoficialiu katedros vikaru – lankydavo ligonius, klausydavo išpažinčių; valdytojas jo pareigas legalizavo kaip komandiruotes, kol įgaliotinis tai kategoriškai uždraudė [15, 134, 136]. Vyskupas K. Paltarokas taip pat norėjo represuotus kunigus skirti į miestų parapijas, bet jo prašymą leisti grįžti ištremtiems vyskupams ir paskirti į Vilniaus bažnyčias 20 grįžusių kunigų įgaliotinis palydėjo kandžiu komentaru: „Jis galėtų pasigirti Vatikanui savo „žygdarbiais“ „bedievių“ šalyje ir gauti „šventųjų vainiką“ kaip „nenuilstantis kovotojas už šv. bažnyčios reikalą“ [43, 39]. 1948–1949 m. įgaliotiniui pavyko iškelti iš didžiųjų miestų nepageidaujamus dvasininkus (antai iš Vilniuje 1947 m. gyvenusių ir dirbusių 106 katalikų kunigų 1955 m. liko 13, iš 40-ties prieš karą veikusių bažnyčių – 10 [43, 32]). Tokių „pasiekimų“ atsisakymas ir vyskupijų vadovų prerogatyvos skiriant dvasininkus į pareigas pripažinimas būtų reiškęs svarbių pozicijų praradimą.

Paskyrimus altaristomis gavę kunigai, ypač iki suėmimo užėmę aukštesnes pareigas, jautė nuoskaudą. „Esu skiriamas altaristos kunigo pareigoms. Vadinasi, esu suteptas.

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

Baudžia mane, neskiria klebono pareigoms ir Bažnyčia. Kaip mano kurso draugas [kan. J. Stankevičius – R .L.] pataikauja valdžiai!.."[29, 325], – rašė atsiminimuose kunigas J. Žvinys. Vis dėlto dauguma grįžusiųjų jau po kelerių metų užimdavo klebonų pareigas, iš pradžių nedideliuose bažnytkaimiuose, vėliau – ir miestų parapijose [žr. duomenis apie represijas patyrusius Vilkaviškio ir Telšių vyskupijų kunigus: 12; 20], nuo 7-ojo dešimtmečio vidurio jie būdavo skiriami ir dekanais. Minėtas kunigas J. Žvinys grįžęs taip pat faktiškai ėjo Perlojos klebono pareigas. Įgaliotinis neįstengė sustabdyti represuotųjų bažnytinės karjeros, nes visiškai sumažinus priėmimą į dvasinę seminariją kunigų rezervas seko.

Reikia pastebėti, kad beveik visi kunigai lageriuose stengėsi nenutolti nuo savo dvasinių priedermių, kurių sunkiausiai įvykdomos – kasdieninės šv. Mišios, brevijoriaus kalbėjimas, slapta teikė religinius patarnavimus katalikams. Kunigai, gyvenę švelnesnio režimo sąlygomis, lankydavo kitose vietovėse gyvenusius įvairių tautų tikinčiuosius. Plėtojantis tokiai praktikai, kai kurie iš lagerių paleisti kunigai tik trumpam grįžo į Lietuvą – netrukus išvyko atgal (Jonas Paukštys SJ 1956 m. grįžo į Jakutiją, Jurgis Smilgevičius SJ – į Tomską, Zigmas Neciunskas, Antanas Gustas SDB – į Krasnojarską, Mykolas Stonys, P. Adomaitis MIC darbavosi Kazachijoje, ir t.t.). „Atšilimo" metais tokia pastoracija iš pradžių buvo „pusiau laisva" [25, 105], kunigai įsidarbindavo gamyklose ir laisvą laiką skirdavo dvasinėms pareigoms. Tačiau baigiantis 1957 m. ji imta persekioti, kai kurie lietuviai kunigai, kaip Petras Lygnugaris SJ, jau minėti A. Šeškevičius SJ, P. Adomaitis ir M. Petkevičius, dėl to antrą kartą buvo suimti ir represuoti [1; 18; 25, 108].

Galima prielaida, kad režimo sąlygoms lageriuose laisvėjant, juose ir tremtyje buvę kunigai būtų ne tik išplėtoję pastoraciją, bet ir ėmę plačiau apaštalauti, būtų atsiradusios tokią veiklą koordinavusios bažnytinės struktūros. Atrodo, tokią struktūrą projektavo antrą kartą Sibire atsidūręs kanauninkas S. Kiškis [15, 111], tačiau po 1956 m. lageriams ir tremties vietoms sparčiai tuštėjant to padaryti nespėta. Buvusių tremtinių patirtimi pastoracijoje buvo pasinaudota vėlesniu sovietmečiu, kai nuo 7–8 dešimtmečio iš Lietuvos į laikinas misijas reguliariai vykdavo tam pasišventę kunigai, į apaštalavimą įsijungė vienuolės.

Vyskupų grįžimas

Lietuvos Katalikų Bažnyčios valdymas po karo gerokai nutolo nuo kanonų teisės, į jį skverbėsi sovietų valdžios ir saugumo pareigūnai, pirmiausiai – RKRT įgaliotiniai. Praslinkus pokario represijoms ir mirus Vilkaviškio vyskupui Antanui Karosui, Lietuvoje liko tik vienas senyvo amžiaus vyskupas K. Paltarokas (gimęs 1875 m.). Net nelaukdamas režimo pokyčių mirus Stalinui, jis 1953 m. balandį kreipėsi į valdžios institucijas dėl lageriuose buvusių vyskupų T. Matulionio ir P. Ramanausko grįžimo į Lietuvą, šį klausimą įvairiomis progomis kartojo ir vėliau [42; 43, 33; 49]. Vietos valdžios viršūnės – A. Sniečkus ir M. Gedvilas – tam nepritarė [38; 49].

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

Lietuvos (kaip ir Latvijos) KP CK atkakliai priešinosi pasikeitusiai sąjunginės RKRT politinei linijai gerinti santykius su Katalikų Bažnyčia, sulyginti jos padėtį su kitų konfesijų SSRS. Nepavykus rasti bendros kalbos su respublikų vadovybe, pastarosios pirmininkas I. Polianskis 1956 m. pavasarį net kreipėsi į SSKP CK, atkreipdamas dėmesį į diskriminacinę Katalikų Bažnyčios padėtį ir ragindamas atsisakyti apribojimų katalikams leidžiant spaudą, remontuojant ir statant bažnyčias, katekizuojant vaikus ir kt. Savo pasiūlymus pirmininkas grindė įsitikinimu, kad tokios permainos labai pagerins santykius su Katalikų Bažnyčia ir sudarys sąlygas plačiau panaudoti ją kovos už taiką renginiuose [50]. SSKP CK didesnio spaudimo LKP CK greičiausiai nedarė, nes diskriminacinė politika nesiliovė, vietos valdžia akivaizdžiai nesirengė žengti žingsnio atgal – antai nepaisant kone kategoriško RKRT nepritarimo, nuo 1949 m. uždarytoje ir nuniokotoje Vilniaus katedroje tais metais įrengta paveikslų galerija.

Ištremtų vyskupų grįžimo klausimą Lietuvos valdžia taip pat tiesiogiai siejo su bažnytinės politikos poreikiais: pas vyskupą P. Ramanauską (gimęs 1893 m.; vyskupas T. Matulionis buvo pora metų vyresnis už K. Paltaroką) į lagerius siųsti emisarai, įkalbinėję jį perimti Vilniaus arkivyskupijos valdymą. Jam kategoriškai nesutikus tapti ateistinės valdžios statytiniu, LKP CK pritariant Lietuvos SSR KGB 1955 m. net du kartus kreipėsi į sąjunginę KGB su prašymu, kad jam nebūtų leista grįžti. Paleistas iš lagerio vyskupas P. Ramanauskas pusantrų metų turėjo praleisti invalidų namuose [8, 123–125; 28, 124–125]. Vis dėlto Lietuvos valdžia neįstengė visiškai sustabdyti Sovietų Sąjungoje vykusių procesų – 1956 m. liepos mėn. vyskupas P. Ramanauskas buvo paleistas ir panaikinus teistumą reabilituotas [57].

RKRT įgaliotinis B. Pušinis atlaidžiau žiūrėjo į vyskupo T. Matulionio grįžimą – tikėjosi, kad būdamas beveik 80 metų amžiaus ir invalidas, jis ramiai nugyvens savo amžių kur nors Lietuvos užkampyje (tam buvo numatęs Paštuvos parapiją, kurioje savo dienas baigė iš lagerio grįžęs kunigas J. Vailokaitis). „Taip tikinčiųjų akyse vyskupas Matulionis iš karto netektų kankinio už dievo bažnyčią vainiko“ [40],– samprotavo B. Pušinis.

Įgaliotinio lūkesčiai pasiteisino tik iš dalies, nors grįžusiems T. Matulioniui ir P. Ramanauskui neleista eiti vyskupų pareigų užimti katedrų ir netgi apsigyventi Telšiuose bei Kaišiadoryse. Grįžęs į Lietuvą Telšių vyskupas augziliaras P. Ramanauskas gyveno Švėkšnos parapijoje ir į vyskupijos gyvenimą nesikišo. Lageriai pakirto jo sveikatą (1959 m. mirė), be to, Telšių vyskupiją valdė su Vatikano žinia konsekruotas kapitulinis vikaras vyskupas P. Maželis. Tačiau Kaišiadorių vyskupo T. Matulionio padėtis, kai jo vyskupija buvo prijungta prie Kauno arkivyskupijos, netenkino ir jis nusprendė grįžti prie savo pareigų. Įregistravęs vyskupą kaip Birštono altaristą, įgaliotinis netrukus turėjo ieškoti būdų, kaip jį nušalinti nuo bažnytinės valdžios. Mat vyskupas ėmė savarankiškai skirti į parapijas kunigus, net 11 jų suteikė garbės kanauninko titulą (tiesa, tarp jų nebuvo nė vieno represuoto) ir papildė Kaišiadorių vyskupijos kapitulą [6, 142; 61]. 1957 m. rugsėjį jis ėmėsi priemonių blokuoti valdžios ir saugumo pareigūnų kišimąsi į Kauno dvasinės seminarijos veiklą [60], tų metų lapkričio mėnesį atleido kanauninką J. Stankevičių iš

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

Kaišiadorių vyskupijos valdytojo pareigų, pakeitė ir kurijos kanclerį, o gruodį gavęs Vatikano leidimą be valdžios žinios įšventino savo įpėdinį į Kaišiadorių katedrą Vincentą Sladkevičių [6, 146–147].

Tokia vyskupo elgsena buvo tikras akibrokštas režimo pareigūnams, įgaliotinio B. Pušinio sustyguotas Lietuvos Katalikų Bažnyčios valdymas ėmė irti. Jaunoji vyskupų karta – Julijonas Steponavičius ir V. Sladkevičius, P. Maželis – siekė elgtis savarankiškiau. Tad valdžia netruko imtis represijų prieš garbaus amžiaus vyskupą – jis imtas terorizuoti kratomis ir apklausomis, grasinimais iškraustyti iš buto, o 1958 m. spalio mėnesį prievarta išvežtas į Šeduvą, kur saugumo priežiūroje gyveno iki savo mirties 1962 m. [6, 149–150]. Iki tol buvo nušalinti dar du vyskupai: V. Sladkevičius 1959 m. apgyvendintas Nemunėlio Radviliškyje, J. Steponavičius 1961 m. – Žagarėje. Tokie represiniai režimo veiksmai turėjo nepaprastai svarbių pasekmių tolesnei Lietuvos Bažnyčios veiklai sovietmečiu – nušalintieji vyskupai ne tik tapo nepaklusnumo simboliais, bet ir ėmėsi globoti pogrindinę bažnytinę veiklą, pastaroji ėmė nepaliaujamai plėstis.

Išvados

Nors 1953 m. pavasarį Sovietų Sąjungoje prasidėjo politinis „atšilimas“, destalinizacijos procesas Lietuvos SSR vyko lėtai. Personaliai neatsinaujinusi aukščiausia vietos valdžia stabdė 1948–1953 m. socialinių bei ekonominių reformų padarinių peržiūrėjimo iniciatyvas. Iš kalėjimų bei tremties vietų grįžtantys žmonės netapo lygiateisiais piliečiais, režimas nepripažino jiems nepagrįstai represuotų asmenų statuso, jo net nesvarstė. Grįžtantys dvasininkai pateko į to paties RKRT įgaliotinio B. Pušinio, kuris bolševikiniais tempais naikino Katalikų Bažnyčios socialinius ryšius bei įtaką, iš esmės nepasikeitusios žinybos reglamentavimo gniaužtus.

Beveik trijų šimtų kunigų ir dviejų vyskupų, išgyvenusių kalėjimus, lagerius ir tremtį, grįžimas, iš esmės nepakeitė Bažnyčios veikimo Lietuvoje sąlygų. Ignoruoti 1948–1949 m. sovietų režimo nustatytas Lietuvos Katalikų Bažnyčios veikimo taisykles išdrįso tik vyskupas Teofilius Matulionis, bet jo inspiruotas nepaklusnumas greitai buvo suvaldytas, jį ir dar du vyskupus nušalinus nuo dvasinės valdžios. Nors represijų sistema susilpnėjo, ji tebeveikė – už sovietinių įstatymų pažeidimus kasmet būdavo nubaudžiama po keletą kunigų. Valdžiai pavyko izoliuoti ir įbauginti dvasininkus, aktyviausieji savo veiklą galėjo plėtoti tik pogrindyje kaip disidentai.

Šaltiniai ir literatūra

1. A. a. Kun. Marijonas Mykolas Petkevičius, *Katalikų žinynas kalendorius 1988*. Vilnius, 1988, p. 165–166.

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

2. BAGUŽAS, Brunas. *Lietuvos piliečio kelias*. Varniai–Vilnius, 2006.
3. Bolševikų nukankinti Kauno arkivyskupijos kunigai. In KVIKLYS, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*, t. 3. Chicago, 1983, p. 67–69
4. BURINSKAITĖ, Kristina. KGB prieš buvusius politinius kalinius ir tremtinius. *Genocidas ir rezistencija*. 2008, nr. 2 (24), p. 121–126.
5. DZWONKOWSKI, Roman. *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS, 1939–1988*. Lublin, 2003.
6. GAIDA–GAIDAMAVIČIUS, Pranas. *Nemarus mirtingasis. Arkivyskupas Teofilius Matulionis ganytojas, kalinys, kankinys ir laimėtojas*. Roma, 1981.
7. JUŠKA, Antanas. *Mano žemiškoji kelionė.* Vilnius, 2010.
8. 8. KAČIUKAITĖ, Teklė. *Atleiskim savo priešams*. Vilnius, 1992.
9. Kaišiadorių vyskupija. *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 5. Chicago, 1979, p. 62–63.
10. KIŠKIS, Stanislovas. *Aš padarysiu jus žmonių žvejais*. Kaišiadorys, 1994.
11. *Lietuva 1940–1990.* Vilnius, 2005.
12. *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje. Istorinė biogramų duomenų bazė*. Prieiga per internetą: <http://www.lkma.lt/lddb/index.php>, žiūrėta 2014 04 09.
13. Panevėžio vyskupijos kunigai, nužudyti arba kentėję kalėjimuose ir Sibire. In: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 4. Chicago, 1978, p. 311.
14. Panevėžio vyskupijos dvasininkų martirologija. In: KVIKLYS, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*, t. 4. Chicago, 1984, p. 35–37.
15. PRANCKIETIS, Vincas Algirdas. *Baikalo žvejys*. Vilnius, 1998.
16. RAIŠUPIS, Matas. *Dabarties kankiniai*, Chicago, 1972.
17. RAUDA, Petras. *Nežinomi mums Tavo, Viešpatie, keliai*. Vilnius, 2000.
18. SAULAITIS, Antanas. A. a. Kunigas Antanas Šeškevičius SJ, *Katalikų žinynas 2003*. Vilnius, 2003, p. 286–287.
19. *„Śmierci się z nas nikt nie boi". Listy kapłanów archidiecezji wileńskiej z ZSRR. Wybór źródeł*, sudaryt. A. Szot, W. F. Wilczewski. Białystok, 2012.
20. SSRS okupacinės valdžios represuotų, sunaikintų Telšių vyskupijos dvasininkų žinynas, sudaryt. G. Šidlauskas, interaktyvus, prieiga per internetą <http://www.varniai–museum.lt/index.php?mid=76>, žiūrėta 2014 06 29.
21. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Represuoti Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojai lenkai: sugrįžimas ir adaptacija (1953–1964 m.). *Genocidas ir rezistencija*, 2014, nr. 1 (35), p. 27–41; STREIKUS, Arūnas. *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*. Vilnius, 2002.
22. Širdies neatskiriamasis. Monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas mūsų atsiminimuose. Vilnius, 2002.
23. TININIS, Vytautas. *Komunistinio režimo įtvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai*. Vilnius, 2009.
24. *Trys Sibiro švyturiai*. Kaunas, 2004.
25. Vilkaviškio vyskupijos kunigai, okupantų nukankinti, žuvę karo metu ar negrįžę iš Sibiro tremties. In: KVIKLYS, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*, t. 2. Chicago, 1982, p. 85–87.

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

26. Vilniaus arkivyskupijos (lietuviškosios dalies) kunigai, okupantų nukankinti ar žuvę. In: KVIKLYS, Bronius. *Lietuvos bažnyčios*, t. 5, d. 1. Chicago, 1985, p. 193–198.
27. *Vyskupas, katechetas, katechetų ugdytojas Pranciškus Ramanauskas*. Telšiai, 2010.
28. ŽVINYS, Jonas. *Mano gyvenimo užrašai*. Vilnius, 1993.
29. СЕРОВА, И. Совет по делам религиозных культов при Совете Министров СССР в 1953 г. In: Российское государство и общество. XX век. Москва, 1999, с. 188–205.
30. ТАННБЕРГ, Тыну. Политика Москвы в республиках Балтии в послевоенные годы (1944–1956). Исследования и документы. Москва, 2010.
31. 1949 m. gegužės 12 d. kaltinamasis aktas kunigo J. Danio baudžiamojoje byloje. *Lietuvos ypatingasis archyvas* (*LYA*), f. K 1, ap. 58, b. 41087/3, l. 178.
32. 1949 m. spalio 28 d. kaltinamasis aktas kunigo J. Valaičio baudžiamojoje byloje. *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. P 12089, l. 84.
33. 1949 m. lapkričio 2 d. kaltinamasis aktas kunigo T. Buroko baudžiamojoje byloje. *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. P 12193 LI, l. 91.
34. 1951 m. liepos 6 d. slaptas Lietuvos SSR Vyriausiosios milicijos valdybos viršininko pavaduotojo Marčiko raštas RKRT prie SSRS MT pirmininkui Ivanui Polianskiui. *Rusijos Federacijos valstybinis archyvas* (*GARF*), f. R 6991, ap. 3, b. 496, l. 263.
35. 1951 m. liepos 24 d. RKRT prie SSRS MT pirmininko I. Polianskio raštas įgaliotiniui prie Lietuvos SSR MT B. Pušiniui. *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 496, l. 264.
36. 1951 m. rugpjūčio 7 d. įgaliotinio B. Pušinio raštas Lietuvos SSR Vyriausiosios milicijos valdybos viršininkui. *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 496, l. 27.
37. 1954 m. sausio 5 d. slapta RKRT prie SSRS MT inspektoriaus Rumiancevo ataskaita I. Polianskiui apie komandiruotę į Vilnių. *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 500, l. 29.
38. 1954 m. gegužės 4 d. Jonavos raj. Kulvos kaimo tarybos raštas SSRS AT Prezidiumo pirmininkui Klementui Vorošilovui (28 pasirašiusieji prašė išlaisvinti kunigą Juozą Razmantą). *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. P 13849, l. 90.
39. 1954 m. liepos 2 d. įgaliotinio B. Pušinio raštas I. Polianskiui apie birželio 30 d. pokalbį su vyskupu K. Paltaroku. *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 501, l. 16.
40. 1954 m. liepos 24 d. vyskupo K. Paltaroko rašto Vilniaus vyskupijos kancleriui Česlovui Krivaičiui nuorašas. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (*LCVA*), f. R 181, ap. 1, b. 81, l. 3.
41. 1954 m. gruodžio 21 d. įgaliotinio B. Pušinio raštas LSSR KGB pirmininkui Kazimierui Liaudžiui. *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 42, l. 30–39.
42. 1954 m. II pusmečio įgaliotinio B. Pušinio informacinė ataskaita. *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 40, l. 25–54.
43. 1955 m. sausio 11 d. slaptas RKRT prie SSRS MT pirmininko I. Polianskio raštas SSKP CK. *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 113, l. 4.
44. 1955 m. sausio 29 d. V. Šauklio skundas SSRS AT prezidiumo pirmininkui K. Vorošilovui. *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. P 12776, l. 178, ir kt.
45. 1955 m.: Patilčių parapijos parapijiečių raštas SSRS MT pirmininkui Nikolajui Bulganinui (gautas 1955 m. kovo 15 d.). *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. 42583/3, l. 246.

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

46. 1955 m. kovo 16 d. RKRT prie SSRS MT pirmininko I. Polianskio raštas Tarybos įgaliotiniui Baltarusijos SSR Ulasevičiui. *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 502, l. 123–124.
47. 1955 m. liepos 30 d. Pašilės parapijiečių raštas SSRS AT Prezidiumo pirmininkui K. Vorošilovui. *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. 42480/3, l. 172.
48. 1955 m. II pusmečio įgaliotinio B. Pušinio informacinė ataskaita. *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 43, l. 35.
49. 1956 m. balandžio 4 d. RKRT pirmininko I. Polianskio slaptas raštas SSKP CK „Dėl aukščiausios katalikų dvasininkijos prašymų sulyginti katalikų bažnyčios padėtį su kitomis bažnyčiomis patenkinimo". *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 129, l. 87–91.
50. 1956 m. balandžio 28 d. K. Pukėno skundas SSKP CK, slaptas Pabaltijo karinės apygardos karo tribunolo 1956 m. lapkričio 13 d. nutarimas. *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. P 5483, l. 215, 226 ir kt.
51. 1956 m. birželio 23 d. kunigo P. Pukio autobiografija. *LCVA*, f. R 181, ap. 6, b. 36, l. 54.
52. 1956 m. liepos 7 d. visiškai slaptas KGB įgaliotinio Kauno mieste papulkininkio Petro Raslano raštas Lietuvos SSR KGB pirmininkui K. Liaudžiui. *LYA*, f. K 1, ap. 3, b. 473, l. 7.
53. 1956 m. rugpjūčio 30 d. KGB įgaliotinio Panevėžio rajone majoro Petrovo raštas LSSR KGB 3 skyriaus 4 poskyrio viršininkui Zverevui. *LYA*, f. K 1, ap. 3, b. 473, l. 199.
54. 1956 m. rugpjūčio 30 d. KGB įgaliotinio Užvenčio rajone raštas KGB pirmininkui K. Liaudžiui. *LYA*, f. K 1, ap. 3, b. 473, l. 237.
55. 1956 m. rugpjūčio 30 d. RKRT prie SSRS MT slaptas raštas visiems įgaliotiniams. *GARF*, f. R 6991, ap. 3, b. 127, l. 135–136.
56. 1956 m. spalio 7 d. vyskupo P. Ramanausko autobiografija. *LCVA*, f. R 181, ap. 6, b. 36, l. 49.
57. 1957 m. kovo 1 d. slaptas SSRS MVD I specialiojo skyriaus viršininko N. Krotovo nutarimas suimti ir išvežti į bausmės atlikimo vietą. *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. P 12240 LI, l. 91–92.
58. 1957 m. I pusmečio įgaliotinio Justo Rugieniaus informacinė ataskaita. *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 49, l. 4–5.
59. 1957 m. spalio 19 d. įgaliotinio J. Rugieniaus raštas A. Puzinui. *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 49, l. 49–54.
60. 1957 m. II pusmečio įgaliotinio J. Rugieniaus informacinė ataskaita. *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 49, l. 57–59.
61. 1958 m.: „Religinio kulto tarnautojų, 1945–1958 m. nuteistų už antisovietinę veiklą, sąrašas". *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 141, l. 1–30. Dėkoju istorikui Kaziui Misiui už šio dokumento kopiją.
62. 1958 m. I pusmečio įgaliotinio J. Rugieniaus slapta informacinė ataskaita. *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 52, l. 31.
63. 1961 m. įgaliotinio J. Rugieniaus slapta informacinė ataskaita. *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 61, l. 37.
64. 1966 m. įgaliotinio J. Rugieniaus informacinė ataskaita. *LCVA*, f. R 181, ap. 3, b. 72, l. 23.
65. 1990 m. sausio 29 d. Lietuvos SSR Prokuratūros pažyma. *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. P 16053 LI, l. 28–19.

ISSN 1392-0456
E-ISSN 2029-7181

Situation of Formerly Repressed Priests in Soviet Lithuania

Regina Laukaitytė

The Lithuanian Institut of History, Twetieth Century History Department,
Kražių St. 5, Vilnius, e-mail regilauk@gmail.com

Summary

The article seeks to study the circumstances of return of Lithuanian Catholic priests (including two bishops) from exile and imprisonment sites, the efforts of the government to regulate the status of returned individuals as well as the possibilities of the church leadership to take advantage of the political "thaw". It updates the number of priests who were repressed by the regime as well as the list of victims.

According to the data of the USSR Ministry of Internal Affairs (MVD), 362 Catholic priests were sentenced in 1944–1953; however, the number of returned individuals (even with those sentenced in later years) and victims is around 340. The difference can be explained by the fact that the lists of returned individuals excluded the repressed priests of Polish nationality from the Archdiocese of Vilnius who had been arrested on the territory of Lithuania but departed to Poland or Belarus from prison camps or died in the remote regions of the USSR. Approximately 52 Catholic priests arrested in Lithuania (47 Lithuanians and several Poles, one Belarusian) died in the USSR prisons or exile sites.

Irrespective of the political "thaw" which began in the Soviet Union in the spring of 1953, the process of de-Stalinization in the Lithuanian SSR was very slow. Even hearing the disagreement of the Moscow authorities to the applicable policy, the Central Committee of the Lithuanian Communist Party made no concessions to the Catholic Church. The comeback of nearly three hundred priests and two bishops, having gone through prisons, prison camps and exile, did not essentially change the conditions for the activities of the Church in Lithuania. The returned priests (even though some of them were rehabilitated) were first registered as *altarista,* i.e. priests in retirement. The leaders of the Church tried to support the priests struck by repressions but they could only do it unofficially. Only bishop Teofilius Matulionis dared to ignore the rules set for the activities of the Lithuanian Catholic Church by the Soviet regime in 1948–1949 but the disobedience inspired by him was quickly suppressed, whereas he and two other bishops were removed from the church leadership. Even though the repression system became milder, it continued to exist: several priests used to be punished for the violations of Soviet laws every year. The government managed to isolate and intimidate priests; the most active ones could only continue their activities underground as dissidents.

Key words: *repressed priests; confessional policy of the Soviet government; de-Stalinization; bishop Teofilius Matulionis.*

Įteikta / Received 2014-06-09
Priimta / Accepted 2014-06-20